

*Вадим Задунайський
Д.і.н., проф. ДонНУ*

Використання “лави” козацькою та польською кавалерією напередодні та під час I Світової Війни

Badanie przeprowadzono dzięki pomocy Kasy im. J. Mianowskiego I Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej.

Історія військової справи тієї чи іншої країни не є ізольованою, бо першопричиною існування збройних сил була їх націленість протидіяти на полі бою ворожому війську. Саме тому розвиток військового мистецтва кожної держави чи народу (в разі його бездержавності) залежить від багатьох факторів, у тому числі і від здатності використати слушні досягнення своїх сусідів. Все це вповні стосується і співвідношення між польською та козацькою системою ведення кінного бою.

Цікавим видається не лише той факт, що впродовж кількох століть українське козацтво та польське військо діяли спільно проти ворогів, збагачуючи свій бойовий та військовий досвід, але і те, що на початку ХХ ст. Польща та Україна не мали власних держав, а тому не існувало повноцінного українського та польського військ. Українці і поляки не лише служили у військах своїх поневолювачів, але під час I Світової війни змушені були воювати проти своїх єдинокровних братів (українці Галичани – проти наддніпрянців, а поляки колишнього “Королівства Польського” – проти братів з “Великої та Малої Польщі”).

Повертаючись до військового мистецтва, все ж слід підкреслити, що, на відміну від поляків, частина нащадків українських козаків впродовж ХІХ – поч. ХХ ст. змогла зберегти залишки свого козацького військового устрою та деякі елементи козацької територіальної автономії (“Землі Козацьких Військ”). За таких обставин в Кубанському (тут більшість козаків була українського походження) і частково Донському та Терському (зберігалися регіони компактного розселення нащадків різноманітних українських козацьких формувань, котрі переселилися на ці терени у II половині ХVІІІ ст.

– у I половині XIX ст.) Козацьких Військах збереглася та трансформувалася військова спадщина Запорізької Січі та Гетьманщини. Такий стан речей дозволяє вести мову про дійсне збереження українських козацьких військових традицій серед зазначених козацьких формувань.

Поряд із цим, слід зазначити, що під час I Світової війни поляки активно розпочали відродження власних військових національних формувань у складі Німецької та Австро – Угорської армій. В цей час польське військове керівництво використовувало, як традиції Збройних Сил I RP і Королівства Польського, так і польських добровольчих військових формувань, що брали участь у польських повстаннях та європейських війнах кінця XVIII ст. – I половини XIX ст.. Такий стан речей дозволяє вести мову про часткове збереження польських національних військових традицій, а, отже, і про можливість їхнього використання в новітніх польських військових формуваннях.

Таким чином, ми маємо підстави для порівняння військового вишколу козацької та польської кінноти у царині тактичних дій підрозділів на полі бою в роки I Світової війни. Здійснення такого аналізу дасть можливість не лише співставити вишкіл кіннотників, але і з'ясувати рівень відповідності між його формою та змістом.

Важливість дослідження зазначеної проблематики підсилюється ще й тим, що на початку XX ст. кіннота все ще залишалася одним із найважливіших родів зброї, від боєздатності котрої залежав загальний успіх бойових дій.

Цікавим є і те, що під час I Світової війни не лише починається загальна переоцінка значення кінноти, але і відбувалися зіткнення козацької кінноти (діяла у складі російської армії) з кіннотою Австро-Угорщини та Німеччини (в котрій поляки брали участь не лише розпорошено, але і у вигляді окремих польських підрозділів).

Завдяки всьому вище зазначеному ми маємо можливість порівняти розуміння та вишкіл із застосуванням специфічного бойового порядку “лава”

козацькими формуваннями та польськими підрозділами, бо, як одні, так і інші мали власні вимоги до використання “лави” – згідно відповідних настанов і статутів.

Отже, дослідження змісту вишколу козацької та польської кінноти на початку ХХ ст. щодо використання “лави” є досить важливим аспектом, як вітчизняної, так і польської військової історії, а тому потребує ґрунтовних наукових досліджень. На жаль, ця проблематика досі не набула належної уваги в українській та зарубіжній історіографії.

Серед зарубіжних істориків слід перш за все виділити польських науковців, котрі приділяли значну увагу становленню та розвитку польської та зарубіжної кавалерії¹, а також військовій справі українського козацтва². Проте, питання вишколу польської кінноти на початку ХХ ст. щодо тактичного використання “лави”, ще й у порівнянні із козаками – досі не досліджувалося.

Окреме місце посідають розробки дореволюційних військових фахівців-кавалеристів, котрі приділяли увагу вишколу цього роду зброї³. На жаль проблеми відродження польської кавалерії у розробках цих авторів відсутні. Бракувало їм і всебічного аналізу діяльності козацької кінноти.

Стосовно російської історіографії також доводиться констатувати, що вона, хоч і торкається загальних військово-історичних аспектів діяльності козацьких формувань, але тільки у контексті аналізу їх функціонування⁴, або стосовно участі у військових діях I та II Світових воєн чи Громадянської війни⁵.

Стосовно вітчизняної історіографії слід зазначити, що вона, безумовно, цікавиться історією українського війська, особливо в кінці I Світової війни та за часів Української революції (1917-1920 рр.), але без аналізу військового вишколу кінноти⁶. До того ж бракує порівняння його із відповідними діями польської кавалерії.

Питання вишколу козацьких формувань досліджує автор, проте, головним чином торкається індивідуального бойового вишколу кіннотників,

у тому числі і провідних країн Європи (кінець XIX – поч. XX ст.)⁷. На жаль, проблеми тактичного вишколу польських та козацьких кавалерійських підрозділів не розглядав і не порівнював.

Такий стан речей засвідчує відсутність ґрунтовних досліджень з військового вишколу козацької кінноти початку XX ст. щодо використання традиційного бойового порядку українських козаків під назвою “лава”. Також необхідно підкреслити відсутність відповідних досліджень стосовно використання польською кіннотою в цей час прийомів ведення бою в тактичному шикуванні підрозділів в “лаву”.

Отже, зазначена проблематика не отримала належного опрацювання вітчизняними та зарубіжними істориками, що і обумовило появу цієї розробки.

Актуальність теми дослідження обумовлена потребою висвітлення цієї, практично, не розробленої проблеми – збереження та використання української козацької спадщини на початку XX ст. та введенням до наукового обігу нових фактів і документів.

Метою цієї статті є спроба виявити реальний зміст тактичної форми ведення бойових дій козацькою кіннотою (“лава”) та з’ясування її відповідності історичним прототипам, а також аналіз рівня запозичення польською кіннотою цього козацького засобу ведення бою в кінному ладі.

Джерельним підґрунтям цього дослідження стали матеріали, почерпнуті в архівних установах України (ЦДІА України та Державному архіві Донецької області (ДАДО)) і Польщі (Центральний Архів Військовий (САР)) та ЦНТБ ім. акад. Вернадського (статути та настанови початку XX ст., а також звіти-рекомендації провідних фахівців з вишколу кавалерії⁸). Зазначена сукупність джерельних матеріалів забезпечує достатню наукову достовірність запропонованого дослідження.

Наукова новизна розробки обумовлена тим, що автор уперше на ґрунті доступних джерел і аналізу існуючої літератури розкриває зміст козацького бойового ладу - “лава” та вишкіл з його використання в козацькій та

польській кінноті. Завдяки цьому ми маємо підстави для вияву рівня відповідності цьому тактичному засобу ведення бою прийомів, що використовувалися козацькими формуваннями Російської імперії та польськими кінними підрозділами під час I Світової війни.

Залучення нових та маловідомих історичних фактів з використання козацькою та польською кіннотою “лави” сприятиме більш ґрунтовному та комплексному вивченню загально-військової проблематики історії України та Польщі під час Першої Світової Війни.

Розглядаючи питання використання тактичної побудови кавалерійського підрозділу “лавою” під час бойового зіткнення кінними формуваннями козацьких військ Російської імперії початку XX ст., перш за все вважаю необхідним привернути увагу до цього військового терміну. Він, як і деякі інші українські військові терміни (“кроки”, “батовання” та “вентир”) потрапили до російських нормативних документів, що стосувалися військового вишколу козацьких формувань⁹.

Чому російський царат, що вів безкомпромісну боротьбу проти українського культурного життя (в першу чергу проти української мови), дозволив зафіксувати і вживати українські козацькі військові терміни?

Лише тому, що традиції українського козацького військового мистецтва мали суттєві відмінності від російського, а тому низку визначальних прийомів ведення бою просто не можливо було відкинути і водночас для їх означення не існувало аналогів у російській мові.

Більше того, серед різноманітних козацьких військ українські козаки, попри те, що вдвічі поступалися за чисельністю росіянам, все ж таки мали поважні військові досягнення в часи попереднього розквіту українських козацьких формувань, з котрими приходилося рахуватися військовим фахівцям Росії. Поряд із цим, завдяки впливам українського козацького бойового мистецтва на сусідні російські козацькі війська відбувалося використання останніми передового бойового досвіду українців.

Ці пріоритети визнали не лише козаки, а й російський уряд, наслідком чого і стала поява у настановах з вишколу всіх козацьких військ Російської імперії “лави” та інших прийомів та засобів ведення бою і відповідних військових термінів українського козацького походження.

На початку ХХ ст. під “лавою” розумівся принцип побудови кінного підрозділу козаків в 1 ряд з інтервалами¹⁰. Проте, це лише ознака зовнішнього вигляду побудови козацького підрозділу під час дії на полі бою. Особливість “лави” полягала у надзвичайній мобільності та мінливості дій козацького підрозділу, що діяв у цьому типі строю кінноти¹¹. Так, козаки у попередні часи були здатні з цього строю в залежності від обставин бойового зіткнення групуватися у невеликі гурти та спішуватися і співдіяти зі своїми вершниками, використовуючи ландшафт. На жаль, цей принцип мінливої дії від “лави” не був належною мірою регламентований і передбачав безпосереднє передання знань та вмінь серед козаків від старших – молодшим¹². Завдяки цьому досягалось високе мистецтво ведення бою козацьким підрозділом.

В умовах послаблення зв'язків між поколіннями козаків, ще й через скорочення часу військової служби (відбувалося завдяки зменшенню бойових дій та реформам 70-х рр. ХІХ ст.) почалося послаблення вишколу з цього складного, але дуже дієвого козацького тактичного прийому ведення бою. Проте, провідні фахівці з козацького кавалерійського вишколу не лише пропонували розробити більш детальні настанови з вишколу козаків, але і використати цей досвід для навчання армійської кінноти. Так, відомий російський офіцер-кіннотник граф О.Келлер вважав “лаву” найбільш прийнятним для всієї російської кінноти типом тактичного строю і водночас дії, котрий переважав всі інші кавалерійські форми і засоби завдяки рухливості та гнучкості¹³.

Слід підкреслити, що використання повноцінної “лави” обумовлювало необхідність постійного та тривалого вишколу кінного підрозділу за умови надзвичайної ваги індивідуального бойового і водночас військово-тактичного

вишколу. В умовах тодішнього військового життя Російської імперії лише козаки мали не тільки досвід вишколу з “лави”, але і традиції та підстави тривалого індивідуального і колективного вишколу¹⁴.

Отже, попри певне обмеження вишколу козаків з напрацювання тактичних дій в “лаві”, на початку ХХ ст., що дещо збідніло його військово-тактичне значення, цей вид дії на полі бою для них залишався домінуючим. Більше того, провідні фахівці з кавалерійського військового мистецтва вважали необхідним використати мистецтво “козацької лави” для регулярної кінноти, але ці наміри не вдалося зреалізувати.

Тепер розглянемо використання “лави” у польських кінних підрозділах, що з’явилися під час I Світової війни у військах Австро-Угорської та Німецької імперії. Перш за все, слід підкреслити, що для польських добровольчих формувань, котрі виникли у складі армій Німеччини та Австро-Угорщини в цей час як складових польських легіонів, було розроблено та видано польською мовою відповідні настанови та статuti. Так, спочатку у 1915 р. було видано “Тимчасовий регламент кавалерії”, котрий затвердило керівництво I Бригади Польських Легіонів у Кракові¹⁵, а в лютому 1917 р. з’явилися “Регламенти і вимоги Польської Кавалерії” видані у Берліні¹⁶. Вже сам цей факт заслуговує на увагу. При цьому дуже цікавим видається використання у цих нормативних актах українського військово-козацького терміну “лава”.

Слід звернути увагу на те, що польські кінні підрозділи діяли, як у німецькій, так і австро-угорській армії, при тому поляки, котрі служили у цих арміях не мали жодних зв’язків із тогочасними козацькими формуваннями Російської імперії. Тобто, термін “лава” не міг бути запозиченим поляками в цей час від російських козацьких формувань, тим більше, що в самій Російській імперії регулярна кавалерія не перейняла цього аспекту козацького бойового досвіду.

Отже, термін “лава” в польських формуваннях кінноти вочевидь з’явився за часів спільної бойової діяльності українських козаків та польських кавалеристів у XVI – XVII ст..

Ведучи мову про термін “лава”, котрий використовувався в польських нормативних документах, слід зазначити, що він стосувався тактичної побудови кінного підрозділу до ескадрону включно¹⁷. Цей тип тактичної побудови являв собою однорядний розріджений стрій. Згідно регламенту 1915 р. “лавний” стрій слід було використовувати для патрулювання місцевості або маневру з метою втягнення ворога на засідку¹⁸. Тоді як за регламентом 1917 р. “лаву”, слід було використовувати під час переслідування відступаючого ворога¹⁹.

Зазначений зміст тактичного шикування в “лаву” мав певну відповідність до того призначення “лави”, котре вона відігравала у козацьких кінних формуваннях початку XX ст.

Цим спільним було:

- 1 – шикування кіннотників в 1 шеренгу з інтервалами;
- 2 – використання “лави” для заманювання ворога на засідку;
- 3 – дія в “лаві” під час переслідування відступаючого противника;
- 4 – використання “лави” для патрулювання місцевості²⁰.

Поряд із цим польській кінноті бракувало наступних можливостей для використання “лавного” строю, які збереглися у козацьких формуваннях:

1 – використання “лави” не лише для підрозділів до рівня ескадрона (аналогом в козацьких формуваннях виступала сотня), але і на рівні цілого полку;

2 – визнання “лави” основним видом бойового шикування кінноти;

3 – дія від “лави” проти різних родів зброї противника²¹.

Отже, між польською та козацькою кіннотою є багато спільного, щодо визначення “лави” як розріженого 1-шерегового шикування кінного підрозділу під час ведення бойових зіткнень та здійснення в ньому певних бойових дій. Проте, козацькі кінні формування вважали “лаву” головним

видом бойового шикуння і використовували його для всіх видів бойових дій.

Таким чином, між польською та козацькою кіннотою виявляються, як певні подібності, так і відмінності, що підтверджують більшу природність використання “лави” козаками. Поряд із цим, навіть, козацькі формування на початку ХХ ст. лише частково зберегли основні можливості дії в “лавному” строю.

Сталося це через зменшення тривалості козацького індивідуального та колективного бойового і військового вишколу, а внаслідок цього відбулося обмеження можливостей для постійного відточування відповідної майстерності.

Отже, на початку ХХ ст. мистецтво ведення бою в “лаві” хоча і не у повній мірі, але було збережено козацькими формуваннями Російської імперії. Це підтвердило той факт, що деякі досягнення українського козацького військового мистецтва, що не мали аналогів у російському війську, було збережено серед нащадків українських козаків (перш за все у Кубанському і частково у Донському та Терському Козацьких Військах) та перейнято козаками іншого походження за згодою російського військового керівництва.

Таким чином, порядок тактичної побудови та відповідної бойової дії – “лава” на початку ХХ ст. найповніше зберігався та практикувався козацькою кіннотою російської імперії. Водночас, окрім нащадків українських козаків (а під їх впливом і представників інших козацьких формувань) лише польська кіннота спромоглася зберегти та використати під час I Світової війни деякі складові козацької “лави”, котрі вона, вірогідно, запозичила за часів тісної військової співпраці в XVI – першій половині XVII століття.

Наприкінці слід зазначити, що піднята в цій статті тематика є складовою більш загальних проблем – історії козацької кінноти та військового мистецтва кавалерії, що заслуговують на подальші ґрунтовні дослідження вітчизняної та зарубіжної історіографії.

Посилання

1. Z. Karpus. *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku.* – Toruń, 1994.; Rezmer W. *Kawaleria litewska 1918-1921/ Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921.* – Toruń, 2003. – s. 103-150; Smoliński A. *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12.X.1918 до 25.IV.1920.* Toruń, 2000; *Zarys organizacji I Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919-1923) / Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921.* – Toruń, 2003. – s. 13-102.
2. M. Franc. *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wicku.* – Toruń, 2002.
3. Бернгарди Ф. *Служба конницы.* – Спб, 1913.; Дружинин К. *Тактика кавалерийского боя.* – СПб., 1894. – 54 с.; *Отчет полк. Брусилова и п/полк. Химец о командировке во Францию, Австро-Венгрию и Германию для осмотра кавалерийских школ.* / Науково-довідкова бібліотека ЦДІА України: XII-1/0-88 № 58847. – С. 1–8.;
4. Матвеев О. *Военное дело / Очерки традиционной культуры казачеств России.* – Москва – Краснодар, 2002. – Т. 1. – С. 402 - 418 ; Соклаков А. *Комплектование казачьих формирований и порядок службы казаков Российской империи в XIX – начале XX в.* Автореферат дисс. на здобуття наукового ступеня к.і.н. – Москва, 2004. – 25 с.
5. Бугай Н. *Казачество России: отторжение, признание, возрождение.* – М., 2000; Краснов П. *Всевеликое Войско Донское / Белое Дело. Дон и Добровольческая Армия.* – М., 1992. – С. 5 – 209; Крикунов П. *Казачество между Гитлером и Сталиным.* – М., 2005.
6. Гриневич Л. *Військове будівництво в Радянській Україні (1917 – початок 30-х років XX ст.) / Історія Українського Війська. 1917-1995.* – Львів, 1996. – С. 10-331; *Історія Українського Війська.* – К., 1993. Тинченко Я. *Армии Украины 1917-1920.- Москва. 2002.*

7. Задунайський В. Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917-1919 рр.) // Схід. – 2001. – № 3. – С. 60 - 62.; Вплив козацьких військових традицій на становлення Збройних Сил Української Держави Гетьмана П.Скоропадського// Історичні і політологічні дослідження (Донецький Національний Університет. Історичний факультет).- 2003. – №3/4. – С. 98-104.; Використання козацьких військових традицій у легіоні “Українські Січові Стрільці”// Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 1. – С. 136-142.; Бойова підготовка європейської кінноти та козаків (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) / Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2004. – Вип. 8. – С. 135 – 144.
8. Келлер А. Несколько кавалерийских вопросов. – СПб., 1910; Миткевич В. Казачья лава. – СПб., 1893.
9. Наставление для ведения занятий с казаками в учебных сборах / Собрание Узаконений и распоряжений, издаваемое при правительствующем сенате. – СПб., 1911. – От. 1. – С. 2455-2495.
10. Келлер А. Вказ. праця. – С. 9.
11. Миткевич В. Вказ. праця. – С. 42-44.
12. Там само. – С. 30-31.
13. Келлер А. Вказ. праця. – С. 9.
14. Наставление... – С. 2459, 2467.
15. Tymczasowy Regulamin Kawalerji. – Kraków, 1915.
16. Regulamin i przepisy. Kawalerja Polska. – Berlin, 1917.
17. Tymczasowy Regulamin... – s. 53.
18. Там само.
19. Regulamin... – s. 34.
20. Наставление... – С. 2456, 2461, 2467.
21. Там само.... – С. 2467, 2775

Резюме: В статті розглянуто зміст кавалерійського бойового шикування та принципу дії в “лаві”, що оформився у середовищі українських козаків і використовувався всіма козацькими формуваннями Російської імперії. Під час Першої Світової Війни “лаву” окрім козаків використовувала новітня польська кіннота, котра запозичила зазначені військово-тактичні вміння в українських козаків за часів І РР.

Ключові слова: Козаки, лава, І світова війна, польська кавалерія, бойове шикування, тактика.